

K otázke statusu a budúcnosti fenoménu označovaného pojmom ideológia

Richard Geffert

Resumé

The author of this contribution deals with phenomenon of the political ideologies in 21st century. The contribution mainly concerns with the question of the topicality of the political ideologies in postmodern society with new axiological system. The main question of this „New age“ is: What the character of postmodern political ideologies in 21st century is?

„Existencia súcna je v zajatí dualizmu. Všetko čo Je, je možné rozdeliť na dominantné a menšinové. Všetko čo je dominantné má prirodzenú povahu; sklon v mene vlastnej rozpínavosti kritizovať, utláčať a ničiť všetko ostatné menšinové, okrajové, skrátka všetko to, čo je svojou povahou iné. Pod hrozbou vlastnej likvidácie sa cíti byť dominantné (často neidentifikované svojou vlastnou podstatou) bytostne ohrozené inakosťou menšinového, ktoré môže byť vo svojej (nedobrovoľne skrytej) podstate lepšie a dokonalejšie. V súvislosti s dvomi základnými determinantami všetkého – času a priestoru (a z nich vyplývajúcich ďalších atribútov), ktoré sú dôležité pre ďalšiu existenciu a vývoj všetkého, je relevantné uvažovať o fenoménoch totality a plurality. Aj dnešná demokratická pluralita je plná totality v rôznych zmysloch a ohľadoch. Je to celkom prirodzené. Rovnako ako tu vždy jestvovalo, existuje a aj dúfame bude existovať dobro a jeho bytostný protipól – zlo, pretože oba sú nevyhnutné pre uvedomenie si svojej vlastnej podstaty, bude tu vždy aj pluralitné a totalitné, väčšinové a menšinové. Táto dualita je vlastná aj ľudskej podstate. Teda je len na nás, do akej miery sa dokážeme vnútorne rozhodnúť čo v sebe potlačíme a čomu dáme voľný priebeh, no nikdy nedokážeme (ani to nemôžeme) uhasiť jeden či druhý pól. Je dôležité predovšetkým snažiť sa priblížiť k rovnováhe dvoch protipólov na pomyselní osi „dobrá“ a „zla“, ktorá je však plná mnohých ďalších kombinácií; kombinatorických možností týchto dvoch entít. Táto pomyselná os je nami vnímaná ako diapazón možností, kde každá z týchto možností je zastúpená svojou ideológiou. Niektoré z nich už poznáme, iné zatiaľ len tušíme, no a niektoré sú otvorené až viac či menej vzdialenej budúcnosti. Sú však tu, sú neoddeliteľnou súčasťou existencie človeka a ľudstva.“

I.I. K otázke statusu ideológie

Napriek zdanlivej neaktuálnosti či „prekonanosti“ problémov, ktoré súvisia s vnímaním fenoménu ideológií a ich funkcií vo všeobecnosti a politických ideológií zvlášť, je analyzovaná téma stále výsostne aktuálna. Premieta sa z bázy až ku hrotu pomyslenej pyramídy do každodennej reality človeka a spoločnosti. Je jednou z kardinálnych, neustále otvorených tém, ktoré sa bytostne dotýkajú statusu a budúcnosti sveta a spoločnosti v ich globálnom slova zmysle. V súvislosti so spomenutým však zostáva neustále otvorený ešte celý rad dôležitých otázok ako napríklad:

Ak je problematika ideológií aktuálna, aký má pre človeka ako indivídium, pre spoločnosť ako takú a jej časti, či pre politické subjekty význam? Čím sa líši chápanie fenoménu označovaného pojmom ideológia v jeho dnešnom význame od pôvodného chápania a prečo sa líši? Ako sa daný fenomén v historickom kontexte vyvíjal a aké sú teda jeho pravdepodobné vývinové línie? Je možné na základe istej periodicity historického vývoja stanoviť tieto vývinové línie? Ktoré základné determinanty bezprostredne vplyvajú a budú mať vplyv na podobu a funkcie neustále sa formujúcich ideologických koncepcií? Aký majú vplyv funkcie ideológií na politický život štátu? Ako bol, je a bude vnímaný tento z mnohých dôvodov veľmi dôležitý problém konkrétne v realite Slovenskej republiky? Tiež sú podstatné otázky súvisiace s pochopením podstaty analyzovaného fenoménu, ktorá je základom jeho neustálej a neutíchajúcej aktuálnosti aj v dnešnej postmodernej spoločnosti. Pokúsime sa zodpovedať otázky spojené so súčasným statusom a budúcnosťou ideologických koncepcií.

Samotný pojem ideológia (politická ideológia) naznačuje, že jeho podstatné charakterové črty je potrebné hľadať v prieniku abstraktnej (filozoficko-axiologickej) a úzko súvisiacej pragmatickej (ekonomicko-právnej) sféry, čo korešponduje s viacerými vnímaniami daného problému u rôznych autorov. Napriek tomu, že politické ideológie sú stále vnímané (aj v Slovenskej republike) cez prizmu rezervovanosti (mnohokrát odmietavo), ich existencia a fakticita vplyvu na našu existenciu je neoddiskutovateľná.

Je prirodzené, že nikto z nás nevidí svet taký, aký v skutočnosti je. Všetci sa dívame na okolitý svet cez prizmu závoja veľkého množstva viac či menej relevantných teórií, predpokladov a domnienok. Pozorovanie a interpretácia sú teda tesne prepojené: ak sa pozeráme na svet, dávame mu celkom prirodzene zároveň vždy nejaký význam. To má pre skúmanie politiky (ale aj iných fenoménov) závažné dôsledky. Predovšetkým to poukazuje na to, ako je nevyhnutné odhaľovať predpoklady a domnienky, ktoré do sveta okolo nás neustále vnášame. Tieto predpoklady sú samotné súčasťou širších politických kréd alebo tradícií,

ktorým v súčasnom svete obvykle hovoríme „*politické ideológie*“. Možno povedať, že každý z „izmov“ (liberalizmus, socializmus, konzervativizmus, feminizmus, fašizmus alebo moderné ideológie ako feminizmus či enviromentalizmus) vytvára určitú paradigmu¹ (tzv. disciplinárnu maticu, ktorá je inkomensurabilná), a každý z nich nám ponúka svoje vlastné videnie a hodnotenie politickej reality, svoj vlastný svetový názor. Aj napriek tomu neexistuje zhoda ani pokiaľ ide o povahu ideológie, ani pokiaľ ide o rolu, ktorú politická ideológia v politickom živote zohráva (Heywood, 2004, s. 61).

Ideológia je jedným z najkontroverznejších pojmov, s ktorým sa pri analýze politiky stretávame. Aj napriek tomu, že tento termín sa používa v neutrálnych a pozitívnych konotáciách na označenie určitého svetového názoru, stretávame sa taktiež s výrazne jednostranne odmietavými stanoviskami smerujúcimi ku jednostrannému (možno povedať uzatvorenému) vnímaniu tohto fenoménu. Vyplýva toto negatívne vnímanie fenoménu a pojmu, ktorým je označovaný z jeho objektívnej podstaty? Prirodzene, v dnešnom pluralitnom svete, ktorý je založený na mnohosti a rovnosti demokratickej rôznorodosti je tu priestor aj pre takéto ponímanie, ktoré však podľa nášho stanoviska nie je korektné. Obstoí dnes predstava, že nejaký človek „zabudne“ na svoje sociálne postavenie, náboženskú a politickú orientáciu, na svoj vek, a „povznesie sa“ nad svoju národnosť, pohlavie, či rasu? Je to naozaj len veľmi ťažko mysliteľná predstava a sotva žiadúca zbytočná snaha (David, 1996, s. 236).

Z hľadiska spoločenských vied je ideológia viac či menej sklbený súbor ideí, ktoré sú základom organizovanej politickej aktivity, či už táto aktivita má zachovať daný politický systém, alebo je jej cieľom zvrhnutie tohto systému. Ideológie preto :

- a) ponúkajú hodnotenie existujúceho poriadku, zvyčajne v podobe „svetového názoru“,
- b) predkladajú model žiadúcej vízie, teda víziu Dobrej spoločnosti,
- c) ukazujú, ako by sa politická zmena mala alebo mohla dosiahnuť²,

¹ Politický a spoločenskovedný výskum je vždy akýmsi bojiskom proti sebe vzájomne stojacim a konkurujúcim si paradigmiem. Tieto paradigmy získavajú podobu sociálnych filozofií, ktorým sa zvyčajne hovorí politické ideológie. Ak hovoríme o ideológiách ako o teoretických paradigmách, nehovoríme tým, že politická analýza je prevažne alebo celkom ideologická, že presadzuje záujmy konkrétnej skupiny alebo triedy. Iba sa tým uznáva, že politologická analýza sa uskutočňuje na základe konkrétnej ideologickej tradície.

² Podľa Balla a Daggera pre tých, ktorí s nimi súhlasia, plnia ideológie 4 zásadné funkcie:

- napomáhajú vysvetľovať politické udalosti a javy (vysvetľujú príčiny kríz, konfliktov, vojen),
- poskytujú kritériá a rebríčky hodnôt, určujú, čo je dobré a zlé, lepšie a horšie,
- orientujú svojich stúpcov tak, že im poskytujú vedomie identity a príslušnosti k soc. Skupine
- ponúkajú svojim stúpcom základné rysy politického programu a ciele politickej akcie (David, 1996, s. 237).

z čoho prirodzene vyplývajú aj ich základné funkcie: **gnozeologická, propagandistická a motivačná, prognostická, programová, mobilizačná a organizátorská.**

Ideológie nie sú len myšlienkové hermeticky uzatvorené sústavy: sú to skôr premenné súbory ideí, ktoré sa v množstve bodov vzájomne prekrývajú. Na fundamentálnej úrovni ideológie pripomínajú politické filozofie, na úrovni operatívnej získavajú podobu širokých politických hnutí (Heywood, 2004, s. 63).

V globálnom pohľade na analyzovaný problém je relevantné pozrieť sa na celú historickú genézu pojmu ideológia s jej funkciami, ktorý aj napriek dnešnému jednoznačnému zaradeniu (nie však definovaniu) má svoj myšlienkový pôvod v inšpirácii francúzskeho osvietenectva, v duchu racionalizmu, ako „vlády“ rozumu v zmysle „skvalitnenia verejného myslenia“.

Ideologické správanie a správanie sa vôbec, predstavuje kategóriu, ktorá je antropocentricky orientovaná. Toto správanie (ale aj uvažovanie o ňom a tiež jeho následné sumarizovanie a hodnotenie) je vždy nevyhnutne viazané na určité hodnoty a hodnotové systémy, ktoré individuum, sociálna skupina či spoločnosť ako celok rešpektuje, ktoré uznáva. V súvislosti so spomenutým možno konštatovať fakt, že ideologické správanie existovalo oveľa skôr ako Destutt de Tracy vyvinul pojem, ktorým sa neskôr začalo označovať to, čomu dnes hovoríme ideológia. Za ideologické prejavy však môžeme nepochybne považovať aj také, ako napríklad politické princípy obsiahnuté v Aristotelovej *Politike*, či Machiavelliho rady Lorenzovi Medicejskému vo *Vladárovi*, či koncepty Tomassa Campanelli a Tomasa Mora o dokonalom usporiadaní spoločnosti, no aj mnoho ďalších.

To, s čím spájame termín ideológia je predovšetkým axiologický pluralizmus³ a axiologický relativizmus⁴, no zároveň realita rôznosti (nie sme všetci rovnakí) a realita nedostatku (nikdy nie je všetkého dosť pre všetkých). V zmysle spomenutých fenoménov je možné povedať, že existencia ideologického správania človeka ako individua, rôznych sociálnych skupín, či spoločnosti (resp. ich rozhodovanie sa či následné hodnotenie tohto konania) je vždy „zaťažená“ istým spôsobom uvažovania; vnímania; pohľadu, ktorý má svoj fundament práve v axiologickom systéme a jeho zviazanosti s vnímaním chceného stavu. Axiologický systém/my tu vždy existoval a nie je možné, aby sa človek či určitá skupina správali axiologicky amorfne. Práve z takéhoto uhla pohľadu je prirodzené, že problém ideológie je súčasťou prirodzenej podstaty života človeka od samotného počiatku. O politickej ideológii je potom možné uvažovať od obdobia vzniku štátov. Ideológiu chápeme ako otvorený systém ideí (hodnôt a ich paradigiem /preferované ciele, nástroje,

³ Axiologický pluralizmus stojí na pozíciách mnohosti a rôznosti a zároveň rovnocennosti týchto východísk.

⁴ Axiologický relativizmus vnímame cez prizmu inkomensurability hodnôt.

teórie, normy, princípy, postupy/). Tento systém smeruje k zlepšovaniu podmienok života človeka ako individua, jednotlivých sociálnych skupín a spoločnosti ako celku (aj keď sa nepohybuje vždy v intenciách reality). Je viazaný na otvorený systém – demokraciu, ktorý je protikladný systému uzatvorenému (absolútnemu; totalitnému či autoritatívnemu), v ktorom však tiež existuje ideológia/e, ktorú je možné vnímať ako typ politického myslenia (politickej filozofie), ktorý je zviazaný s určitým axiologickým systémom a jeho interpretáciou na základe relativizmu a inkomensurability hodnôt.

Pojem ideológia pochádza podľa anglo – americkej *Encyklopédie filozofie*, od **Destutta de Tracyho** (1754-1836), ktorý ho ako prvý použil v prednáške 20. júna 1796 (Edwards, 1967, s. 125). Odvodzoval ho od Lockovho diela *Rozprava o ľudskom rozume* (1690). Napriek dnešnému ponímaniu ideológie ako nevedeckého fenoménu je dôležité pripomenúť fundamentálnu podstatu analyzovaného pojmu, ktorý pôvodne vznikol ako snaha jeho tvorca predovšetkým o vytvorenie nového druhu metafyziky (však iba jednej z ďalších kapitol vo filozofii dejín), ktorá nemá nič spoločné s „bezbrehou“ abstrakciou či „slepou“ teológiou. V období svojho vzniku ide o celkom logické snahy, ktoré rozhodne súviseli s dedičstvom veľmi širokého kultúrno-duchovného a sociálno-politického fenoménu, ktorý označujeme v európskych dimenziách pojmom *osvietenectvo*. Práve tento fenomén formoval duchovnú atmosféru od konca 17. storočia ale hlavne v celom 18. storočí s presiahnutím do 19. storočia. Predstavoval zložitý viacvrstvový duchovný artefakt, ktorý nadobúdala svoje špecifické podoby v rôznych krajinách. Najvýznamnejšie výsledky však boli prezentované vo Francúzsku (Ch. Montesquieu, F. M. A. Voltaire, J. J. Rousseau, D. Diderot). Ako by sme výstižne mohli charakterizovať spomenuté obdobie? Azda len ťažko by sme hľadali výstižnejšie slová ako uvádza Imanuel Kant veľikán kritického idealizmu a celých dejín filozofie a , podľa ktorého je osvietenectvo „**vykročením človeka z nesvojprávnosti zavinenej ním samotným**“ Táto nesvojprávnosť – nedospelosť človeka sa prejavuje ako neschopnosť používať svoj vlastný rozum bez cudzej pomoci. Ak by mal človek viac odvahy a rozhodnosti používať svoj rozum, bol by oveľa ďalej vo svojom civilizačnom pokroku. Kant zdôrazňuje, že oprávneným heslom osvietenectva sa stáva postulát: **Maj odvahu byť múdрым! Maj odvahu používať svoj vlastný rozum** (Kant, 1993, s. 381)⁵.

V identickom duchu a nadviazaní na fundamentálne heslá osvietenectva uvažoval aj D. de Tracy, ktorý sa za Direktoriátu podieľal na založení Národného inštitútu, v ktorom pôsobil

⁵ Imanuel Kant vo svojej praktickej filozofii vníma človeka ako slobodnú bytosť , ktorá sa môže autonómne určovať. Kantov výklad človeka je v protiklade s chápaním človeka ako pasívneho produktu spoločnosti. Ústredným pojmom je pojem slobody, ktorá je dokázaná apodiktickým zákonom praktického rozumu.

v oddelení Morálnych a politických vied. Svoju novú metafyziku orientuje k odmietnutiu existencie vrodenej právd, nemennosti ľudskej prirodzenosti a radikálnym otvorením sa skúsenosti nielen vo vede, ale rovnako aj v sociopolitickom a kultúrnom prostredí. Orientoval svoju teóriu nie ako uzatvorenú vedu, ale tiež ako senzualisticko–empirickú kritiku spoločenských pomerov a inštitúcií svojej doby.

Tracy bol stotožnený s názorom, že rozhodne potrebná reforma vedy nevyhnutne zahŕňa tiež reformu jej pomenovania. Jeho „*Science des idées*“, veda o ideách ktorá je zbavená akýchkoľvek náboženských a metafyzických konotácií, sa pôvodne objavuje ako súčasť zoológie. D. de Tracy odmietal uznať za relevantné vzťahy medzi dušou, racionálnym myslením a senzuálnym vnímaním, čím došlo v tomto smere ku zotreniu rozdielov medzi zvieratami a ľuďmi. Práve ideológia mala prispieť ku lepšiemu pochopeniu intelektuálnej kapacity živočíchov. V čom potom spočíva zásadný rozdiel medzi človekom a zvierat'om? Je to predovšetkým fundamentálna schopnosť, ktorá absentuje podľa spomenutého zakladať, premieňať a pretvárať sociálne vzťahy. Vrcholné dielo de Tracyho „*Éléments d'Idéologie*“, pojednáva o konkrétnom využití ideológie, ktoré autor vidí predovšetkým v diskvalifikácii starého poriadku, ktorý bol prioritne založený na zaslepenej náboženskej morálke a pozitívne, vo vzdelávacom procese. Tracyho pôvodné ponímanie ideológie má širší rozsah, pretože jeho cieľom bolo nájsť vedu, ktorá stojí nad všetkými ostatnými. Z tohto dôvodu analýza ideí vedie ku záveru, že ak sú idey poznateľné a sú tým najistejším, čo je nám dané, potom v istom zmysle pozitívne môžu byť riešené a vyriešené aj jestvujúce spoločenské problémy. Zároveň je ideológia akýmsi garantom jednoty ostatných vied. Tu je možné len prirodzene konštatovať fakt, že pôvodne myslený a vyvíjaný projekt ideológie nemá s jeho neskorším poňatím a využívaním (od Napoleóna a Marxa po súčasnosť) nijako blízko.

I.II. K otázke budúcnosti ideológie

Základom **modernej racionality** je presvedčenie, že svet je zákonitý a racionálny a že je v moci ľudského rozumu tieto zákonitosti pochopiť, vysvetliť ich podstatu, a tak ich využiť vo svoj prospech. Vzniká predstava, že poznanie je obrazom sveta, a že ľudská myseľ môže pochopiť objektívnu skutočnosť. Správne odlíšenie „pravej skutočnosti“ od „pseudoskutočnosti“ v logike modernej racionality si vyžaduje pozíciu autonómneho, nezaujatého a neutrálneho pozorovateľa, z ktorej sa rodí predstava nezávislého vedca. Ten sa snaží o akúsi „bezhodnotovú neutralitu“. Je dosiahnutie takéhoto postavenia v absolútnom slova zmysle vôbec možné? Každý človek, a teda aj vedec je súčasťou spoločnosti, rôznych sociálnych skupín, má každopádne názor na ontologickú otázku (v podobe náboženstva či ateizmu) či isté politické tendovanie, je príslušníkom národa, občanom štátu, súčasťou rasy, kultúry atď. To všetko prirodzene vplýva aj na jeho cítenie, myslenie a rozhodovanie. Otázkou je do akej miery je objektívne možné odosobniť sa od všetkých týchto faktorov?

Diskurz **postmoderny**, ktorá sa prelína naším každodenným životom je charakteristický rozrušením idey celistvosti, homogenity a identity a nakoniec aj idey totality, ktoré sú produkované modernou. Ide mu tiež o skutočný pluralizmus vo všetkých ohľadoch. Vyznačuje sa „afektom proti všeobecnu“ a rezignuje na pojem pokroku a dejinnej kontinuity. Napriek tomu je možné sledovať v historickom vývoji isté paralely, ktoré sú viac menej periodické a v istom zmysle naznačujú smerovanie do budúcnosti.

Udalosti posledných desaťročí dvadsiateho storočia priniesli myšlienky, ktoré hovoria o konci ideológií a konci dejín. Problematiku konca ideológie je možné zhrnúť do troch základných podnetov. Na vzniku tejto „teórie“ sa podieľajú:

- negatívna skúsenosť s ideologickou politikou, ktorú v praxi predstavovali totalitné režimy, vojny, koncentračné tábory, z toho vzniká potreba „depolitizácie“,
- psychologický pocit radikálnej premeny sociokultúrnych podmienok spoločnosti (napr. povojnová eufória),
- etablovanie nového politického poriadku a jeho inštitucionálnej základne, ktorý predstavuje lepšie možnosti riadenia spoločnosti (ekonomické a právne nástroje), čím vzniká potreba obhajoby tohto poriadku (a tým aj demokratického rámca, v ktorom pôsobí) (Šaradín, 2001, s. 71).

Tematika „konca“ sa v dejinách objavuje nie po prvý krát. Najmä v oblasti filozofie nie sú takéto názory ničím novým. V súvislosti s koncom dejín a koncom ideológie sú spomínané predovšetkým dve práce, ktoré je možné považovať za modelové a je na nich

z tohto dôvodu nevyhnutné reagovať⁶: Daniel Bell „*The End of Ideology*“ (1965) a Francis Fukuyama „*Koniec dejín?*“ (1990). Ešte skôr ako sa krátko zameriame na obsah obidvoch prác je možné ihneď konštatovať skutočnosť, že napriek tomu, čo vyplýva z názvov oboch prác – koniec ideológie a koniec dejín, je možné si všimnúť fakt, že dejiny pokračujú a ideológie sú stále prítomné.

Daniel Bell odhadol, že v západnej Európe nie je priestor pre pôsobenie extrémistických ideológií akými sú krajne pravicový fašizmus a krajne ľavicový komunizmus. Revolúcie, triedny boj, koncentračné tábory a plynové komory, to všetko skončilo : „Pre radikálnu inteligenciu, ktorá počas jeden a pol storočia sformulovala množstvo revolučných impulzov, toto všetko znamená koniec chiliastických nádejí, millenarizmu, apokalyptického myslenia – a ideológie. Ideológia, ktorá znamenala skôr cestu k činu, dospela ku svojmu koncu“ (Bell, 1965, s. 393).

Vo svojej knihe Bell používa pojem ideológia vo viacerých významoch. Najskôr charakterizoval ideológiu ako súbor ideí, ktorý je zameraný na udržanie sociálnopolitickej mocenskej konfigurácie v určitej spoločnosti, kde utopické predstavy podnecujú jej zmenu. Uvedomoval si, že oddelenie ideológie od utópie v praxi je mnohokrát ťažko realizovateľné a že nedisponujeme jedinou definíciou ideológie. Inokedy tento fenomén Bell označuje ako súbor hodnôt, inokedy je ním chápaný ako psychologizujúci mýtus. V konečnom dôsledku používa koncepciu Karla Mannheima „partikulárneho pojmu ideológie“ a „totálneho pojmu ideológie“. Bellov koniec ideológie úplne otvára priestor utópii, ktorú ľudstvo potrebuje ako víziu budúcnosti. To sa vzťahuje iba na vyspelé západné krajiny, kde existuje zhoda v otázkach welfare state⁷, decentralizácie moci, sociálno-trhového hospodárstva a v politickom pluralizme (v Ázii a Afrike táto politická sloboda neplatí). Zlomovým bodom je rok 1989 – politicko – spoločensko – ekonomický medzník.

Francis Fukuyama vo svojej práci „*Koniec dejín*“ mylne predpokladal, že po porážke komunizmu a následnom nastúpení západného liberalizmu nastane „bezdejinné obdobie sveta“, v ktorom všetci rozhodujúci aktéri (veľmoci) budú v rámci tejto víťaznej ideológie vylepšovať predovšetkým svoje ekonomické ukazovatele. Konflikty tu budú, ale nie medzi mocnosťami. V tomto zmysle Fukuyama nehovorí o konci ideológie, ale o „víťazstve ekonomického a politického liberalizmu“ (Fukuyama, 1990, s. 9), čo nám pripomína v istom zmysle podobné myšlienky z opačného konca politického spektra. Tvrdí, že sme svedkami

⁶ Názory na práce Bella a Fukuyamu sú zhrnuté v práci Chaima I. Waxmana „The End of Ideology Debate“.

⁷ Blahobyť vo welfare state je pochopený v sociálnej a hospodárskej politike predovšetkým ako dobrý, slušný životný štandard občanov, nie ako extrémne bohatstvo určitých jedincov (Krebs, 1996, s. 71).

konečného ideologického bodu akejsi ideologickej evolúcie ľudstva a univerzálnosti západnej liberálnej demokracie ako konečnej formy vlády (Fukuyama, 1990, s. 10).

Koniec ideológie a koniec ideologickej evolúcie ľudstva je možné vnímať ako jedno a to isté. Je prirodzene jasné, že ani tento názor nie je relevantný.

Vychádzajúc zo základnej myšlienky postmodernity chápeme deklarovanú mnohosť, rôznosť a zároveň rovnocennosť v zmysle pluralizmu ako základu postmodernity fundamentom podstaty existencie ideológií, rôznych ideológií, v novom svetle, v nových podmienkach.

Na základe všetkého doposiaľ uvedeného môžeme konštatovať, že v súčasnosti už nie je relevantná otázka: ideológia/e – áno či nie?, ale: aká je a bude podoba súčasných a budúcich ideologických koncepcií? ako a na základe čoho?

Historicky vzniknuté typy ideológií sa líšia. Typickým znakom „moderných ideológií“, t.j. ideológií vzniknutých po roku 1789, medzi ktoré je možné zaradiť konzervativizmus, liberalizmus, socializmus, komunizmus, fašizmus, nacionalizmus, feminizmus a enviromentalizmus je snaha o racionalizáciu konceptu (Prorok, 2001, s. 30). Dôležité je zamerať svoju pozornosť predovšetkým na ostrosť rozporov v dnešnom a budúcom svete, ako aj na schopnosti rôznych sociálnych skupín ovplyvniť a zmeniť jestvujúce pomery. Pred nami sa otvára otázka ako sa vyvinú pomery reality v nasledujúcich 50 tich rokoch⁸? Jedným z alternatívnych pohľadov na tento problém je teória dlhých vln – tzv. „Kondratevovsko – Schumpeterovského“, typu⁹. Kľúčovým impulzom k debate o dlhých vlnách bol prínos J. A. Schumpetera, ktorý cyklickosť spojil s technologickými zmenami. Na pamiatku svojho predchodcu, ktorý študoval dané procesy nazval tieto vlny Kondratevovým cyklom alebo K-vlnou (N. D. Kondratev 1892-1938) (Prorok, 2001, s. 30). V podstate sa jedná o jeden z troch prístupov k hospodárskym cyklom (Kitchinove cykly /36 - 40 mesiacov/, Juglarove cykly /10 -11 rokov/ a Kondratevove resp. Kuznetsove cykly 50 - 60 rokov/ Rusmichová-Soukup, 2003, s. 76)).

Teória dlhých vln¹⁰ tvrdí, že zhruba každých 40-60 rokov dochádza k zásadnému obnoveniu technológií a že ich nasadenie v posledných 150 rokoch vyvoláva podobné efekty, čo znamená istú periodickosť cyklu. Počínajúc koncom 18. storočia je možné pozorovať

⁸ Ekonomický historicizmus, ako jeden zo štyroch typov Popperovho historicizmu, **nevnímame ako totalitaristickú nevyhnutnosť**, ktorá je podľa Poppera charakteristická teoreticko-metodologickou neplodnosťou a prakticko-politickou škodlivosťou (Popper, 1994, s. 18), ale ho **vnímame ako alternatívnu možnosť**, ktorá môže byť pozitívnym nápomocným momentom pri konaní človeka a ľudstva vo svojom vývoji.

⁹ Autorstvo myšlienky dlhovoľného vývoja ekonomiky býva tradične spájané s N. D. Kondratevom, avšak prvenstvo historicky prináleží J. van Gelderenovi, ktorý tézu o ekonomickom cykle trvajúcim okolo pol storočia sformuloval už v roku 1913 (Siruček, 1997, s. 1).

pravidelne sa opakujúce poklesy v cenách alebo v produkcii s frekvenciou 40-60 rokov. Väčšina odborníkov na dlhé vlny¹¹ tvrdí, že od roku 1790 je možné identifikovať štyri cykly vzostupov a poklesov s danou periodicitou. Vzostupy, ako ukazuje tabuľka č. 1, začaly okolo roku 1790, 1848, 1940. Vrchol vlny a následný pokles môžeme zaznamenať po roku 1814, 1872, 1917 a 1968.

Tab. 1: Priebeh dlhých vln od počiatku 18. stor.

Vlna	1.	2.	3.	4.	5.
max.	1814	1872	1917	1968	2026
min.	1790	1848	1893	1940	2000

Zdroj: Prorok, V., 2001, s. 31

Dlhodobý cyklus predstavuje zložito štrukturovaný a prepojený systém, v ktorom kauzalita nemôže byť pripisovaná nejakej jednoduchej príčine – preto dôkazy a vysvetlenia sú komplikované, stále skúmané a podrobované kritike. Pri analýze je potrebné zohľadňovať vzájomné vplyvy a prepojenosť jednotlivých sfér spoločnosti, ktoré tvoria vo svojom súhrne spoločenský pohyb, no je potrebné mať na pamäti aj nepravidelnosti a výnimky „potvrdzujúce pravidlo“, náhodné vplyvy a pod. (Siruček, 1997, s. 3). Ak však pripustíme aspoň rámcovú pravdivosť¹² téz o zásadnom vplyve technických a technologických faktorov na vývoj celej spoločnosti, je možné načrtnúť ako táto postupná transformácia prebieha. Inovácie so sebou prinášajú taktiež zmenu dôležitých spoločenských hodnôt (základu ideológií) – modifikujú ich štruktúru, sú impulzom pre vznik hodnôt nových (Tamtiež, s. 7).

Niektorí odborníci posúvajú začiatok cyklov až do feudalizmu. Podľa nich ako ukazuje tabuľka č. 2, sa začína po roku 2000 už 12. cyklus. Prvá vlna krátkej verzie (začiatok v roku 1790) je v tomto ponímaní už siedmou vlnou.

¹⁰ Strednodobý cyklus (7-11 rokov) a krátkodobé cyklické výkyvy (s dĺžkov 3-5 rokov) (Siruček, 1997, s.3).

¹¹ napríklad: J. van Duijn, E. Mandel, A. Poletajev, I. Saveljev, A. Kleinchnecht a iní.

¹² Ak sa niekedy chceme dopracovať k pravde, musíme si priznať, že sa môžeme niekedy aj myliť. Prepracovanie sa k absolútnej pravde nie je nikdy možné; absolútne poznanie nie je možné (Mihina, 1996, s. 31), Musíme si byť vedomí, že v poznaní faktov nemôžeme dosiahnuť tri veci: absolútnu hodnovernosť alebo istotu, absolútnu prednosť a absolútnu univerzálnosť. Slepá viera v možnosť dosiahnuť absolútne charakteristiky je vo vzťahu k poznaniu zhubná. Prekážkou je a) naša neschopnosť vyhnúť sa chybám a omylom na úrovni zmyslového experimentovania, b) všetky formulácie vedeckých zákonov sa nakoniec vždy ukážu byť len nepresné, ich znenie koniec-koncov nezodpovedá presne našim pozorovaniam a c) neúplná indukcia nemôže byť zárukou našich spoľahlivých záverov (Mihina, 1996, s. 67).

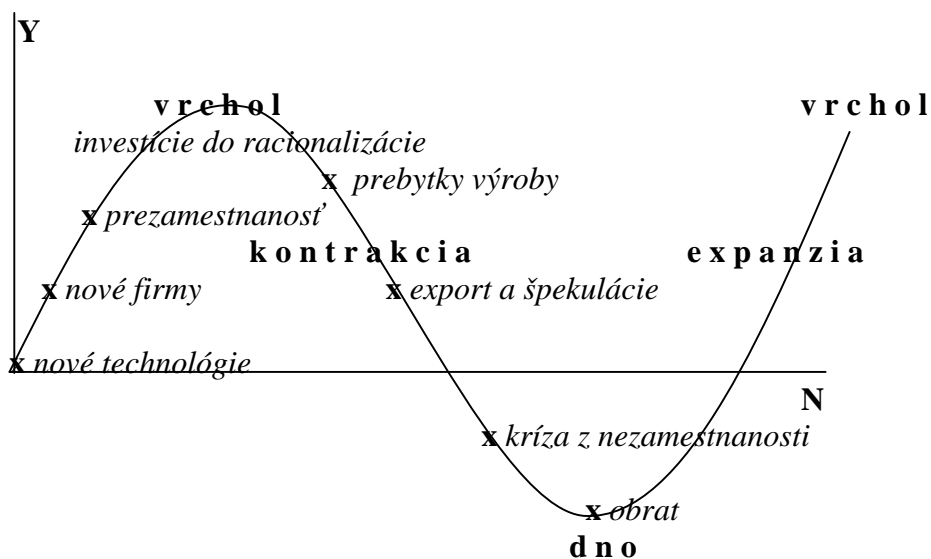
Tab. 2: Priebeh dlhých vln od počiatku 16. stor.

Vlna	1.		2.		3.		4.	
max.		1529		1559		1595		1650
Min	1509		1539		1575		1621	
Vlna	5.		6.		7.(1)		8.(2)	
max.		1720		1762		1814		
min.	1689		1747		1790		1948	

Zdroj: Prorok, V., 2001, s. 31

Pre potreby našej analýzy bude postačujúce pracovať s krátkym cyklom, ktorý je možné zachytiť pomocou kriviek – sínusoíd, ktoré sú charakteristické štyrmi základnými fázami; fázami hospodárskeho cyklu: vrchol, kontrakcia, dno a expanzia. Každá fáza má dve základné subfázy – fázu vzostupu a fázu zostupu. V prvej subfáze vyvolávajú zásadné technické inovácie prirodzene tlak na štrukturálne zmeny v ekonomike, sociálnej sfére, kultúre a tiež v politike (cca po 25 rokoch nasadenia nových technológií). V druhej subfáze potom systém postupne vyčerpáva vnútorné zdroje v rovine systémov a subsystémov. Vzostup ani zostup nie sú na základe vyššie spomenutého priamočiare a prejavujú sa modifikovane (Prorok, 2001, s. 31).

Obrázok č. 1: Fázy hospodárskeho cyklu

Pozn: Y – reálny produkt, N – potencionálny produkt

Rozdiely v ekonomike a technológiách predovšetkým ovplyvňujú to, ktorý sektor ekonomiky dominuje a ktoré sociálne vrstvy sú aktuálne na vzostupe. Pre názornosť tabuľka č. 3.

Tab. 3: Technologicko-ekonomická charakteristika jednotlivých cyklov

	1790-1848	1848-1890	1890-1940	1940-2000	2000-2050 (?)
Technika a technológie	Textilné stroje	Parný stroj, železnica, paroplavba	Elektrina, motory, automobily, lietadlá, chémia	Počítače, umelé hmoty, raketová technika, elektronika	Informatika, biotechnológie, génové inžinierstvo
Dominantný sektor	Poľnohospodárstvo	Primárny	Sekundárny	Treciárny	Quadrálny
Dominujúce vrstvy	Roľníctvo, buržoázia, manufaktúrni robotníci	Buržoázia, robotnícka trieda, staré stredné vrstvy	Robotnícka trieda, buržoázia	Biele goliere, nové stredné vrstvy	(?)

Zdroj: Prorok, V, s. 32.

Faktory vzostupnej časti cyklu:

- zvyšovanie tempa rastu GDP a GNP,
- pokles miery inflácie (r)
- pokles miery štrukturálnej nezamestnanosti (u)
- rast výroby a nárast cien tovarov a služieb
- politická expanzia ekonomicky silných štátov, ktorá zvyšuje reálne pravdepodobnosť hegemonie vojny,
- radikálne nálady spôsobené zhoršovaním životných situácií najchudobnejších
- štrukturálne zmeny v spoločnosti v dobe vzostupu; rast pozitívnych očakávaní a radikálnych nálad,
- vo všeobecnosti dominuje skôr optimizmus a ideológie požadujúce zmeny.

Faktory zostupnej časti cyklu:

- pokles priemyselnej výroby a pokles tempa rastu GDP a GNP,
- nárast štrukturálnej nezamestnanosti (u),
- hyperinflácia (extrémny prípad cválajúcej inflácie) (r),
- zvyšovanie sociálneho napätia v spoločnosti aj napriek snahe o aktívnu sociálnu politiku nie je možná ich realizácia z dôvodu pasívnej hospodárskej politiky,
- pravdepodobnosť vzniku hospodárskych kríz,
- skepticizmus, pesimizmus, tradicionalizmus; snaha konzervovať existujúce pomery v spoločnosti.

Stručná charakteristika jednotlivých cyklov:**Tab.4:** Prvý cyklus 1790-1848 (prechod ku kapitalizmu)

1790-1814	1814-1848
Osvietenectvo a jeho optimizmus, Francúzska buržoázna revolúcia (1789), Napoleónske vojny (1793-1814), liberalizmus	Viedenský kongres(1814), nástup Svätej aliancie, konzervativizmus, hospodárska kríza v Anglicku (1825), vznik chartizmu (1834) a socializmu.

Zdroj: PROROK, V.: 1996, s. 34.

Tab.5: Druhý cyklus 1848- 1890 (kapitalizmus voľnej súťaže)

1848-1872	1872-1890
Buržoázna revolúcia(1848), vznik marxistického socializmu(1848), Krymská vojna(1855), pruskorakúska vojna(1866), I. internacionála(1864), francúzsko-pruská vojna(1871), Parížska komúna (1872).	Svetová hospodárska kríza(1873-1879),masové robotnícke strany-sociálnodemokratické strany, svetová hospodárska kríza(1882-1883), paternalistický konzervativizmus, vznik monopolného kapitalizmu.

Zdroj: PROROK, V.: 1996, s. 34.

Tab.6: Tretí cyklus 1890-1940 (imperializmus)

1890-1917	1917-1940
Španielsko-americká vojna(1898), svetová vojna(1914-1918), leninizmus(1903), socialistická revolúcia v Rusku(1917).	Komunistické hnutie(1919), fašistické hnutia(1922), svetová hospodárska kríza(1933), stalinizmus v ZSSR, fašizmus v Taliansku, v Nemecku, II. Svetová vojna(1939-1945).

Zdroj: PROROK, V.: 1996, s. 34.

Tab. 7: Štvrtý cyklus 1940-2000 (súperenie kapitalizmu a socializmu)

1940-1968	1968-2000
Socialistické revolúcie vo východnej Európe(1945-1948), vznik bipolárneho sveta ZSSR-USA, moderný liberalizmus v západných štátoch, budovanie welfare state, ústup od stalinizmu(1956), Maďarská kríza(1956), Suezská kríza(1957), Berlínska kríza(1961), Karibská kríza(1962), Vietnamská vojna(1964), nová ľavica, enviromentalizmus, revolučné hnutie v Európe(1968).	Uvoľňovanie napätia, Helsinská konferencia(1972), nová pravica, krach reálneho socializmu v Európe(80. te roky)demokratizácia v Južnej Amerike, Hospodárska kríza - Mexiko, Japonsko, východná Ázia, Rusko.

Zdroj: PROROK, V.: 1996, s. 34.

V prvej fáze dominujú skôr ľavicové ideológie s preferovaním hodnôt: sloboda, rovnosť, bratstvo, práva, pokrok, reforma, ktoré vytvárajú priestor pre zásadné zmeny. V druhej fáze prevládajú skôr pravicové ideológie s preferovaním hodnôt: autorita, hierarchia, poriadok,

povinnosti, tradície, reakcie, ktoré sa snažia konsolidovať existujúce pomery. Ich cieľom je sociálne trhové hospodárstvo a nový typ welfare state¹³.

Tab. 8: Piaty cyklus 2000-2050

2000-2025	2025-2050
Teroristické útoky v USA(2001), teroristické útoky v Španielsku(2004), Veľkej Británii(2005), klimatické zmeny – hurikány a tornáda (Mexický záliv) spôsobené globálnymi zmenami – ropná kríza, zemetrasenia a tsunami(Indický oceán), nové problémy bezprostredne ohrozujúce podstatu existencie človeka(vírus H5N1) ľudstva a technológie spojené s riešením týchto problémov, masový rozvoj informačných technológií (???)	(?)

Zdroj: Vlastné závery

V každom štáte, Slovenskú republiku nevynímajúc, nezávisle na forme vlády a type politického systému, ľudia presadzovali a presadzujú svoje partikulárne a skupinové záujmy, ktoré sú prezentované rozličnými ideológiami. Dejiny ľudstva, a teda aj dejiny ideológií neskončili. Aj napriek „bezproblémovému“ víťazstvu demokracie a neoliberalizmu v strednej a východnej Európe, by bolo chybou domnievať sa, že ideologický zápas je prekonanou históriou (Gbúrová, 1999, s. 101). Európa je len časťou sveta ako celku. Ideológie sú politickými programami, ktoré funkcionalizujú teoretickú zložku, vzhľadom ku jednotlivcom a spoločnosti pôsobia dostredivo, a poskytujú záruky občianskeho poriadku. Sú pamäťou dobrých tradícií občianskej spoločnosti (Geffert, 2005, s. 11).

¹³ Dôležitý je predovšetkým vzťah hospodárskej a sociálnej politiky, ktorých podstatu vystihuje Lafferova krivka.

Použité zdroje:

BELL, D. (1965): *The End of Ideology*. The Free Press, New York.

DAVID, R. (1996): *Politologie*. FIN. Olomouc.

FUKUYAMA, F. (1990): Koniec dejín? *Střední Evropa*, roč.6, č. 15, s. 9-24.

GBŮROVÁ, M.(1999): Základné politické ideológie na prahu zblížovania? In: *Ľudské práva a právny status na prelome tisícročí*. Bratislava.

GEFFERT, R. (2005): Ideológie a verejná správa. In: *Zborník abstraktov z vedeckej konferencie Teória a prax verejnej správy 2005*. Košice.

HEYWOOD, A.(2004): *Politologie*. Eurolex Bohemie. Praha.

KANT, I. (1993): Odpoveď na otázku: Co je to osvícenství? In: *Filosofický časopis*, č. 3.

KREBS, V. – DURDISOVÁ, J. – POLÁKOVÁ, O. – ŽIŽKOVÁ, J.(1997): *Sociální politika*. CODEX Bohemia. Praha.

MIHINA, F.(1996): Ch. S. Peirce – fallibilita, rozumnosť, viera a pochybnosť. In: *Moderná racionalita II*. FF PU. Prešov.

POPPER, K. R.(1994): *Otvorená spoločnosť a jej nepriatelia I*. Praha.

PROROK, V.(2001): Kondratěvovy cykly a budoucnost ideologií. In: *Ideológie na prahu III*. Tisícročia. FF PU. Prešov.

PROROK, V.(2003): Ideologie a politika v globalizaci. In: *II. Kongres českých politologu*. ČSPV. Praha.

RUSMICOVÁ, L.- SOUKUP, J. (2003): *Makroekonomie*. Melandrium. Praha.

ŠARADÍN, P.(2001): *Historické proměny pojmu ideologie*. CDK. Brno.

SIPUČEK, P.(1997): Sled Kondratěvových cyklu – fikce či skutečnost? In: *Marathon*, č. 2.